

MUHSIN RIZVIĆ
(Sarajevo)

KOMPARATIVNO ISTRAŽIVANJE MUSLIMANSKE ORIJENTALSKE KNJIŽEVNOSTI

U čemu je i kakva je osobenost muslimanske orijentalne književnosti? To je pitanje koje se odavno književnohistorijski i književnoteorijski komparativno postavlja, a koje bi u svim istraživanjima i proučavanjima trebalo imati u vidu kao jedan od bitnih zadataka. Jer odgovori na njega otkrivaju ne samo formalna obilježja i pojavne karakteristike nego i samo estetsko biće ove književnosti.

A sada bih raščlanio elemente ovog pitanja. Najprije terminološke odrednice. U uvodnom referatu doktora Sulejmana Grozdanića date su neke napomene o nazivu ove književnosti¹. Znanstveno je opravdano da ga treba ustaliti po principu analogije prema nacionalnim nazivima drugih jugoslovenskih književnosti, i to kao: *muslimanska književnost*, jer prirodno proizlazi iz imena naroda iz kojeg su njeni stvaraoči, za čije je čitaće ona prvenstveno stvarana, iz čijeg ambijenta, duha i u krajnjoj liniji života ona proizilazi. A ono se u obliku »Mossolmani di Bossina« pojavljuje u jednom mletačkom zapisniku u Zadru još 1568. godine.² To je jasan i logičan princip koji se potvrdio i u znanstvenoj upotrebi, i koji ne može zamijeniti nikakvo naknadno razmatranje a da se ne sukobi sa bitnim načelima logike i prakse, i komparativnih ugleda, sličnosti primjene i istovrsnosti nominacije prema nazivima drugih naših nacionalnih književnosti, nekada na Slavonskom Jugu, danas u Jugoslaviji, bez obzira koliko su neke od njih međusobno bliske. Nakon ovog naziva se mogu, prema zahvatu istraživanja ili same književne osobenosti, ako je to potrebno u svrhu regionalnog ograničavanja ili nacionalnog obezgraničenja, dodavati sintagme: »u Bosni i Hercegovini«, ili »u Jugoslaviji«, jer na granicama Bosne i Hercegovine ne prestaje ni pojavno ni znanstveno, ni srpska ni hrvatska ni muslimanska književnost, niti i jedna od njih u Bosni i Hercegovini mijenja svoje ime.³

1) Dr Sulejman Grozdanić: *Dosadašnja izučavanja književnosti Bosne i Hercegovine na arapskom jeziku kod nas: rezultati i perspektive*, 18–19. (referat na naučnom skupu »Naša književnost na orijentalnim jezicima – rezultati i perspektive«, koji je održan 24. i 25. februara 1989. godine u Orijentalnom institutu u Sarajevu.)

2) Dr Marko Šunjić: *Mossolmani di Bossina*, – Institut za istoriju Sarajevo, Prilozi XXII/1987, 23, 55–61.

3) O nazivu i pojmu »književnost naroda Bosne i Hercegovine« ja sam više puta pisao i djelatno pokazao kako ga shvaćam: u obliku paralelnih nacionalno-književnih tokova koji sadrže velike mogućnosti komparativnog poređenja, sve do današnje suvremene književnosti u Bosni i Hercegovini, zapravo zajedničkog književnog života, koji će s vremenom postati historija i strukturirati se prema spomenutom načelu. (Vidjeti: dr Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine, I–II*, Sarajevo, ANUBiH, 1973; *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata, I–III*, Sarajevo, Svjetlost, 1980; *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1985).

Historija srpske književnosti, s naučnim razlogom, nikada nije uključivala ove orijentalne pisce jer su bili istovremeno i izvan srpskog nacionalnog bića i izvan nacionalnog književnog horizonta. Historija hrvatske književnosti u međuratnom razdoblju uključivala je ovu književnu oblast zapravo alhamijado literaturu kao regionalnu pojavu, i to iz političkih razloga, mada je ona po svojoj prirodi bitno odudarala od povijesno-estetske matice hrvatske književnosti. Stoga nacionalni dio naziva muslimanske književnosti i ne zavređuje naučnu pažnju, jer se i ne postavlja kao pitanje, osobito danas u vremenu tolerancije, zato što se ono razrješava samo u sebi prirodno i racionalno, mehanizmom unutarnje logike.

Važniji je drugi elemenat ove sintagme: »orijentalna književnost«. Ovaj naziv podrazumijeva »književnost na orijentalnim jezicima«, »na turskom, arapskom i perzijskom jeziku«, ali sadrži i jedno osobno značenje: da ta književnost ne pripada književnohistorijski Orijentalcima, tj. Turcima, Arapima, Perzijancima, jer je oni i nisu stvarali, nego su djela iz ove oblasti pisali Slaveni, južnoslavenski Muslimani na tadašnjim književnim jezicima Istoka, i to stvarali su ih *po uzoru, po ugledu, na način*, ali iz svoga bića, uz vlastitu umjetničko-stvaralačku osobenost. U tom smislu, na osnovi slavenskog identiteta stvaralaca a sa bitnim obilježjem inspiracije, književnog ugledanja, imitacije ili čak epigonstva, i istovremene vlastite osobenosti i svojevrsnosti, formalne i duhovnoestetske, vlastitog stvaralačkog odvajanja, secesije, ovaj naziv »orijentalna« ima svoje opravdanje i književno-terminološki kao *differentia specifica*, i suštinski kao pojam adekvatan osobenoj estetskoj sadržini, duhu, tematsko-motivskim obilježjima na periferiji turskog, i u zaleđu arapskog i perzijskog jezika i književnog stvaranja na njima. Prema tome, za našu književnost na orijentalnim jezicima treba, po mome mišljenju, terminološki utvrditi naziv *orijentalna*, za razliku od *orijentalne* književnosti Turaka, Arapa, Perzijanaca. Ovaj naziv, koji izražava suštinu književne pojave, prvi put je, s dubokim naučnim razlogom upotrijebio dr Midhat Begić 1973. godine u jednom svome tekstu o ovoj problematici.⁴ Sasvim primjeren predmetu i pojmu koji označava, on je čak znanstveno adekvatniji od termina *alhamijado-literatura*, koji ima historijsku konotaciju iz davnih maurskih vremena u Španjolskoj, a ipak je usvojen i široko rasprostranjen u znanstvenom svijetu.

Strani jezik kao izraz jedne slavenske književnosti, zapravo kao pojava u jednoj fazi njena historijskog razvitka, izazivao je ponekad i otpore u nacionalnim uskogrudostima romantike XIX stoljeća, kada se samo maternji jezik puritanski povezivao sa nacionalnim duhom, a tuđi se jezik u nacionalnoj književnosti, pogotovu ovi orijentalni, odbijao kao nešto strano, nametnuto, što prijeti čistoti nacionalnog bića. Književni historičari novijeg doba i širih naučnih horizonata, uključili su i stvaranje Hrvata na latinskom, talijanskom i čak mađarskom jeziku u povijest hrvatske književnosti, kao što su u historiji srpske književnosti uneseni srpski pisci sa djelima na ruskom, ruskoslavenskom i tzv. slavenoserbskom jeziku. Stoga se i orijentalno književno stvaranje znanstveno smješta u historiji muslimanske književnosti, koja kao cjelina predstav-

4) Dr Midhat Begić: *Djela*, V, 178. *Slika jedne zanemarivane književnosti*.

lja naporednu i svojevrsnu šaru u historijskoj dugi jugoslavenskih literatura.

Narodni jezik kao izraz književnog stvaranja predstavljao je, međutim, u prošlosti katkad i predmet iskušenja načela i upotrebe, prakse izvornosti i nužde kompromisa, o čemu svjedoče, u novije doba, epohe Karadžićeva rada i djelovanja Ilirskog pokreta. S ovom historijskom pojavom je u vezi i pitanje: zašto su uopće naši hrvatski, srpski i muslimanski (slovenački, crnogorski, makedonski) stvaraoci pisali svoja djela na stranim jezicima, umjesto na svom maternjem. Pored činjenice da su se naši narodi u prošlosti nalazili pod tuđinskom vladavinom Venecije, Austrije, Mađara, Osmanlija, pri čemu su bili izlagani njihovim jezičnim, ali i civilizacijskim, duhovnim, kulturnim i književnim utjecajima, treba imati u vidu i to da su i njihovi južnoslavenski jezici sa zakašnjenjem došli u fazu stvaranja razvijenog književnog jezika, koji bi mogao u potpunosti izraziti složenije i dublje umjetničko-duhovne doživljaje. Izuzetak je pri tome hrvatska književnost u Dubrovniku i Dalmaciji. Govor puka i narodni jezik narodnih umotvorina nije mogao izraziti takve doživljaje, kao što je bio nemoćan pred apstraktnim pojmovima filozofije, ili egzaktnim izrazima-nauke. Sve je to vuklo naše stvaraocce, osobito one koji su se školovali u razvijenim kulturnim središtima Zapada i Istoka, da se izražavaju na drugim jezicima. Poznato je, na primjer, da se principijelni i strogi Karadžić, sa svojim jezikom usmene književnosti, našao pred problemom izraza još 1847. prilikom provođenja Novog zavjeta, kao misaono i estetski visoko razvijene književne proze, pa je morao čak odstupiti od svoga načela čistote narodnog jezika, i unijeti priličan broj staroslavenskih riječi, grecizama i turcizama, onih koje su se mogle čuti i u narodu, koje je u predgovoru pojedinačno naveo. Taj proces obogaćenja jezika inventivno je analizirao dr Miodrag Popović u svojoj studiji *Pamtivek*⁵, koja se odnosi na jezik Vukova srpskog rječnika, i to s posebnim obzirom na stilistički značaj ovih tuđica u njemu. Uz to da napomenemo da je on prvi otvorio široko polje dubinske analize kulturno-civilizacijskih slojeva u našem jeziku, pa tako i onih koji su nam došli sa osmanlijskog Istoka. Ko je u nas, osim djelimično Škaljića⁶, dr Petra Skoka⁷ i dr Asima Pece,⁸ ušao u tako duboko komparativno kulturno-historijsko istraživanje, da utvrdi na primjer, koji turcizmi nemaju srpskohrvatske adekvate u našem jeziku, nego su usvojeni i asimilirani kao naše riječi, što govori i o tome koji su predmeti materijalne civilizacije i pojavi duhovne kulture ušli sa Osmanlijama u naš život, davši mu uz doprinos i osobenu orijentalnu aromu, ili su na neki način potisnuli naše stare izvorne riječi ukoliko su njihovi predmeti bili u upotrebi. S druge strane, treba ustanoviti iz kojih su pojmovnih oblasti riječi bosansko-turških rječnika od 17. stoljeća i dalje⁹, te rječnika turcizama u Hrvatskoj iz vre-

5) Dr Miodrag Popović: *Pamtivek. Srpski rječnik Vuka Karadžića*. Beograd, Zavod za udžbenike, 1983.

6) Abdulah Škaljić: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo, Svjetlost, 1965.

7) Dr Petar Skok: *Etimološki rječnik hrvatskoga i srpskoga jezika*. I-III, Zagreb, 1971.

8) Dr Asim Peco: *Turcizmi u Vukovim rječnicima*, Beograd, Vuk Karadžić i BIGZ, 1987.

9) Alija Nametak: *Rukopisni tursko-hrvatskosrpski rječnici*. – Građa za povijest književnosti Hrvatske, knj. 29, Zagreb, 1968, 231-380.

mena Ilirskog pokreta¹⁰, što također govori o kulturnocivilizacijskim i duhovnim naslagama u našem jeziku i životu, o nuždi da se stvari i pojmovi imenuju. Najzad, tu su i noviji rječnici turcizama u Bosni: onaj Ahmeda Kulendera (1912)¹¹ i onaj koji je sastavio Miloš Mandić i objavio u »Sarajevskom listu« u prvim godinama austrougarske vladavine¹².

Ili da uzmemo drugi, opet komparativni, primjer. U nauci je uočeno da se orijentalna književnost nalazi umjetnički na daleko višoj razini od alhamijado-literature, iako nam je alhamijado-literatura kulturno historijski značajnija. Na pitanje o razlogu te estetske razlike odgovoreno je: da su se pisci orijentalne književnosti školovali u najuglednijim kulturnim i naučnim središtima Osmanlijskog Carstva i tamo se upoznavali ne samo sa jezicima nego i sa djelima klasičnih orijentalnih literatura, pa su mogli kasnije stvaralački prenijeti i asimilirati njihove književne vrijednosti; dok su alhamijado pisci bili ljudi srednje naobrazbe i manje razvijenih stvaralačkih sposobnosti koji se nisu mogli umjetnički izražavati na književnim jezicima Istoka, već su bili upućeni na domaću književnu tradiciju, na svoj maternji govor i na jezik usmene književnosti.¹³ A same leksičkosemantičke vrijednosti našeg jezika, kao i u Karadžićevu slučaju, bile su tada skromne da bi mogle iskazati složenije mističko-poetske doživljaje. Stoga su se u svojim stihovima snalazili pomoću turcizma za apstraktne, religiozne, duhovne, moralne i emocionalne pojmove i osobine, a za glagolska značenja služili se hibridnom upotrebom arapske ili turske apstrakne imenice u kombinaciji sa glagolom »činiti« (»Šućur čini kad je kolaj,/ Sabur čini kad je belaj«). Istovremeno u tome se nalazio i odgovor na pitanje: zašto u krajišničkim pismima, pisanim bosančicom, nema turcizama kao u alhamijado-literaturi, tako im je jezična osnova ista?¹⁴ Stoga što u njima nema mistično-poetskih doživljaja koji bi ih upućivali na istočna jezička izvorišta, već su ona bila izraz životnih zbivanja na granici, epskog duha i epske stvarnosti koja se izražavala narodnim jezikom muslimanske usmene epike. Doživljaj stoga, i životna i iskazna nužda u ovim starijim razdobljima muslimanske književnosti bitno uslovljavaju upotrebu određenog jezika i izraza, i to prema stupnju razvijenosti njegovih tadašnjih izražajnih mogućnosti, u čemu značajnu ulogu ima i estetska adekvatnost poetike djela...

Odmah na početku ovog razmatranja o komparativnom proučavanju orijentalne poetike želim da izrazim želju da naša nauka o ovoj oblasti krene dalje od filološkog izučavanja biografsko-bibliografske i tekstološke znanstvene metode, mada je ona neophodan preduslov svakom daljnjem radu, i da preko modernih stilističkih istraživanja stupi u područje dubljih strukturalno-interpretacijskih studija. Komparativna metoda je u tome nužan instrument diferencijalnog pristupa u traganju za onim što je u ovoj poetici naše osobeno i jedinstveno. A za takvo po-

10) Dr Muhsin Rizvić: *Između Vuka i Gaja*. Sarajevo, Oslobođenje, 1989.

11) Ahmed Kulender: *Mali tursko-bosanski rječnik*, Monastir, 1912.

12) Miloš Mandić: *Turcizmi u Bosni*, – Sarajevski list, IV/1981. Iste godine Mandić je izdao ovaj rječnik i u obliku knjižice pod naslovom *Turcizmi u Bosni i Hercegovini*, I PONOVNO 1985. pod naslovom *Tumač*.

13) Mehmed Handžić: *Književni rad bosansko-hercegovačkih Muslimana*, Sarajevo, 1934, 84.

14) Dr Muhsin Rizvić: *Pisma muslimanskih krajišnika pisana bosančicom od XVI do sredine XIX stoljeća kao oblik stare epistolarne književnosti*: U knjizi: *Bosanskohercegovačke književne studije*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1980., 77–145.

tpuno, svestrano istraživanje, na kojem insistiram, potrebni su svestrano i moderno obrazovani znanstvenici, potpuni istraživači: ne samo oni koji ostaju na razini utvrđivanja osnovnih podataka o piscu i djelu, i u oblasti tekstologije i povjesno-kulturnog konteksta, što nesumnjivo predstavlja primaran i bitan zasnov svih daljnjih studija, nego i oni koji će ići do kraja savremenih znanstvenih mogućnosti u izučavanju ove književnosti, u dubinu njenih doživljajno-recepcijskih mehanizama, u suštinu njene estetske strukture, onih tajnih veza umjetničkog doživljaja i izraza.

Prvi komparativni odnos muslimanske orijentalne književnosti je prema odgovarajućim književnostima turskih, perzijskih i arapskih stvaralaca i to na razinama tematike i motivike, stilskih figura i strofa, književnih žanrova i oblika, metričko-prozodijskih karakteristika u poeziji, sve do dubinskih slojeva poetike, sa ciljem da se ustanove istovjetnosti i sličnosti, a i razlike i osobenosti doprinosa estetike i slavenskog duha bosanskih Muslimana. Ako je, na primjer, već izraz stvaralaca na turskom jeziku bio bolji na njegovu izvorištu u Turskoj, a slabiji u Bosni, može se očekivati da su se formalno-žanrovska obilježja i stilsko-estetski elementi, odvajanjem od izvora i matice ove literature takođe unekoliko mijenjali, djelimično ispunjavali i drugom sadržinom i senzibilitetom, iskrili drukčijom poetikom. Osim ako nisu bili sapeti književnim kanonima (kao u evropskom klasicizmu), kao što je bio strogi sastav i kompozicija divana, ili kao što je bila sufijska poezija sa njenom mističko-alegorijskom sadržinom, ustaljenim formama i slikama književnog izraza. Niko se u nas nije dublje bavio ovim odnosom orijentalne književnosti i njenih izvornih orijentalnoknjiževnih uzora. Čak je malo informacija u našoj nauci o glavnim oblicima i samih orijentalnih književnosti, o stilskim figurama i drugim elementima formalne teorije književnosti, a još je manje studija o tome kako su se oni pokazivali u djelima naših orijentalnih pjesnika i proznih stvaralaca.¹⁶ Dr Fehim Nametak je ispod teksta svoje disertacije donio leksikografske glose o književnim oblicima u stvaranju Fadil-paše Šerifovića,¹⁷ a u posebnoj je radnji, sistematski, također pisao o tome,¹⁸ ali mi nemamo komparativnih studija iz ove delikatne oblasti, koje bi mogle, na ovoj razini istraživanja, ukazati koliko su naši orijentalni pjesnici bili dosljedni književni sljedbenici, a koliko su išli u osobenu stvaralačku književnu secesiju. Za kasidu je svojevremeno Bašagić utvrdio kako se ta pjesma kod nas preobrazila: od proširenog gazela u obimu od 15 do 99 distihona, sa početnom rimom uvijek u drugom stihu distiha (aa, ba, ca, da,) od pjesme u kojoj pjesnik s namjerom prilazi predmetu koji želi pohvaliti ili oplakivati, proslaviti ili pokuditi (koja se prema tome dijeli na medhije, mersije, fahrije i hidžvije), –

16) Neke opće osobine orijentalno-islamske poetike iznesene su na »Simpoziju o arapsko-islamskoj kulturi«, koji je održan u Sarajevu 18–19. maja 1973. godine. Pod tim naslovom objavljena je i posebna knjiga Priloga za orijentalnu filologiju, XXIV/1974. Posebno su u njoj značajne studije: Nedima Filipovića, *Tasawwuf–islamski mysticizam* (13–32), Alije Bejtića, *Ideja lijepog u izvorima islama* (33–54) i dr Sulejmana Grozdanića *Uvod u arapsko-islamsku estetiku* (55–68). U tom smislu vidjeti moju studiju *Stvaralački doživljaj i čitalačka recepcija u književnosti Muslimana na orijentalnim jezicima*, u knjizi: *Bosanskohercegovačke književne studije*.

17) Dr Fehim Nametak: *Fadil-paša Šerifović, pjesnik i epigrafičar Bosne*, Sarajevo, 1980.

18) Dr Fehim Nametak: *Divanska književnost kod nas*. – Islamska misao, 1987, 100, 33–35: 101–102, 21–28.

do pjesme u našoj poetici koja je prigodnog karaktera, i u alhamijado-literaturi po pravilu didaktična, koja nastaje od zgone do zgone i pjeva o temi koju pjesnik sebi postavi kao motiv.¹⁹ Najzad, zar oblici nazire koje su pisali naši orijentalisti stvaraoči nisu izvanredan predmet poređenja sa njihovim uzorima? Ovakvih komparativnih objašnjenja, koja od pojedinih karakteristika prodiru u samu srž određenog književnog žanra i pojedinačnog poetskog ostvarenja, nema u našoj nauci, ili ih je veoma malo, a bez njih se ne mogu saznavati osobene karakteristike naše orijentalne književnosti.

A zapravo bi trebalo ići još dalje i još šire: u oblast komparativnih, interliteraturnih istraživanja, i tragati za dodirima između orijentalnih i jugoslavenskih književnosti. Nešto je u ovoj oblasti istraživao dr Fehim Bajraktarević,²⁰ a neka je od ovih pitanja otvorio dr Muhamed Hadžijahić u svojoj studiji *Neke karakteristike stare bosansko-muslimanske književnosti*.²¹ Dr Muhamed Huković je u svojoj knjizi *Alhamijado književnost i njeni stvaraoči*,²² već prema prirodi ove literature, bio usmjeren na komparativna slavističko-orijentalistička istraživanja, počevši od poetike, oblika, motiva, izraza, pa do metričko-prozodijjskih shema stiha. A trebalo bi ustanoviti, na primjer, koje su orijentalne forme, preko njemačkih romantičara i orijentalista, unesene u poeziju romantizma jugoslavenskih književnosti. Nastaviti rad Jovana Škerlića, koji je o tome fenomenu u poeziji srpskog romantizma pisao još 1906. godine u XXIII poglavlju («Istočnjački motivi u poeziji») svoje knjige *Omladina i njena književnost*.²³ Sprski romantičari su se, prema njegovim riječima, preko suvremene njemačke književnosti oduševili istočnjačkom poezijom, »koja im je bila bliska i razumljiva«: »Naši pesnici, turkofobi kako se samo može zamisliti, paradoksalno su postali zaneti poklonici muslimanske poezije. Nekoliko stotina godina robovanja pod jednom istočnom rasom, neposredno susedstvo sa muhamedanskim Turcima, učinilo je da je Srbima istinska poezija bila mnogo bliža i razumljivija no Nemcima. Bosanska sevdalijska poezija, sa svojom arapskom melodijom i muzikom bila je proizvod te ukrštene slovenske i istočne poezije.«²⁴ Škerlić je tada iznio kako je Zmaj prevodio »istočne pesme« Bodenstein, Damera, Platena, ali je odomaćio i proslavio »ne samo Mirzu Šafija, no i Muhameda Šemsedin Hafiza i sve osale istočne pesnike«. Godine 1861. izišao je njegov *Istočni biser* »Skupljene pesme raznih istočnih pesnika«, a u predgovoru ove knjige Zmaj je napisao »kako je pratio i gutao zbirke istočnih pesnika, kako se upoznao sa poslovima Getea, Rikerta, Platena i kako je stekao veliku ljubav za Istok sa njegovim dulistanima, šedrvanima, sunčanom i strasnom poezijom«²⁵ Ali pored Zmaja, koji je

19) Dr Safvet-beg Bašagić; *Rubajja, gazel i kasida*. U knjizi: *Izabrana djela*, II, Sarajevo, Svjetlost, 1971, 205.

20) Dr Fehim Bajraktarević; *Tursko-islamska kulturna baština Južnih Slavena*. – *Mogućnosti*, 1966, 4, 388–397.

21) Dr Muhamed Hadžijahić; *Neke karakteristike stare bosansko-muslimanske književnosti*. U knjizi: *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija*, I, Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika, 1974, 221–232.

22) Dr Muhamed Huković; *Alhamijado-književnost i njeni stvaraoči*. Sarajevo, Svjetlost, 1986.

23) Dr Jovan Škerlić; *Omladina i njena književnost (1848–1871)*.

24) *Ibidem*, 377.

25) *Ibidem*, 378.

u starosti čak postao »Aliverić Tuzlak«, »najveći istočnjak među našim istočnjačkim pesnicima«, po riječima Skerlićevim »jeste jedan Srbijanac Jovan Ilić, u čijoj je poeziji »tako obilje turskih i arapskih reči da se ne daju čitati bez rečnika«. A poslije njih, i još nekoliko drugih srpskih stvaralaca, piše Skerlić, »došla je jedna gomila pesnika, mahom iz Hercegovine, koji su danas stvorili jednu neverovatnu dvojezičnu poeziju.«²⁶

U poeziji hrvatskog romantizma poznat je Vrazov ciklus *Gazele*.²⁷ U izučavanju muslimanskog romantizma imamo studije o izvorima Bašagićeve i Đikićeve poezije, ali ne naučno iscrpne do kraja.²⁸ Ali niko kod nas, ne znam kako je u svijetu, nije ušao u komparativno istraživanje orijentalne, perzijsko-turske poetike i evropskih aristotelskih predstava književne ljepote. A to je prava prilika za našu znanost o književnosti u našem kulturno-istorijskom položaju između Istoka i Zapada, da iz tog poređenja izvuče metodološki potez i za izučavanje muslimanske orijentalne literature. Ni komparativnih studija iz tematsko-motivske oblasti nema mnogo. Izuzetak je ona dr Branka Letića o *Osmanidi* koju je napisao Aga-dede iz Dobora kod Modriče i o Gundulićevu *Osmanu*.²⁹ A mogućnosti takvih cjelovitih, a još više fragmentarnih poredbi, vjerovatno ima više, osobito ako se radi o istim predmetima, da se i ne govori o pjesmama sličnog doživljaja i inspiracije. Najzad, do danas još nisu napisane komparativne studije o odnosu muslimanskih sevdalinki i turskih narodnih ljubavnih pjesama, čak ašičkih pjesama, te o sličnostima i razlikama između turskih desetina i muslimanske narodne epike. To je jedna velika i neiscrpana studijska oblast u kojoj bi komparativna analiza mogla biti veoma produktivna ne samo zbog mogućih zračenja, uzora ili čak izvora naše orijentalne poezije, nego i stoga što ova analiza čini djelo koje se poredi estetski izrazitijim i stvaralački osobenijim. Opravdanost njene znanstvene upotrebe i slatnju novih, plodonosnih rezultata takvog istraživanja počevši od samih početaka našeg orijentalnog stvaranja potvrđuje lucidno komparativno razmišljanje dr Čedomila Veljačića iz 1968. godine:

»Na jednoj strani, u Makedoniji, imali smo vrlo specifičnu srednjovjekovnu umjetnost (11. do 14. st.) a za koju se pretpostavlja da u prostoru i vremenu predstavlja vezu između bizantijskog razdoblja i talijanske renesanse. S druge, zapadne strane, u Dalmaciji slijedila je visoko razvijena renesansna kultura u neposrednoj vezi sa susjednom Italijom. Istovremeno je u srednjem dijelu zemlje, koji je primio islam, cvjetala svojevrsna književnost i umjetnost. Središte tih dviju kulturnih tradicija, Dubrovnik i Mostar, odijeljena su samo jednim planinskim grebenom, a od davnina su bila povezana riječnom dolinom i cestom.(...)

U doba renesanse, od 15. do 17. stoljeća, i kasnije u doba reformacije, zapadni su dijelovi Jugoslavije dosegli vrhunac svog kulturnog raz-

26) Ibidem, 383.

27) Stanko Vraz, *Pjesme i članci*. U 30. knjizi edicije »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, Zagreb, 1965., 116–119.

28) Muhsin Rizvić: *Pjesničko djelo Mirze Safveta*. U knjizi: S. Bašagić, *Sabrana djela*, I, Sarajevo, Svjetlost, 1971, 9–54. – Vidjeti *Zbornik radova o Musi Cazimu Catiću*. Sarajevo, Institutu za jezik i književnost, 1980.

29) Dr Branko Letić: *Jedan Bosanski spev o smrti sultana Osmana II*. U knjizi: *Knjige i književno nasleđe*. Tuzla, Univerzal, 1987.

voja. S onu stranu dalmatinskih planina nalazimo istovremeno vrlo brz razvoj islamskog pjesništva, a i motivi su često istovrsni na obadje strane. S jedne strane nalazimo produbljenu obradu kulturnih poticaja koji su uglavnom, ali ne isključivo, dolazili iz Italije; s druge strane zapaža se odličan, ali također ne isključiv uticaj perzijske obnove islamske kulture. Zapadni učenjaci većinom ne smatraju analogiju te »istočne renesanse« ispravnim obilježjem ni za koji dio islamskog svijeta. U našem se slučaju ipak čini da je komparativni studij spomenutog paralelizma u okvirima jugoslovenske kulturne historije bio dosad zanemaren uglavnom zbog antagornizma, iz nacionalnih razloga i zbog određenog »kršćanskog« ponosa u međunarodnim razmjerima naše historijske uloge u tim vremenima. Rijetki jugoslavenski orijentalisti koji su pokušali da se približe tom poslu, uglavnom na području pjesničkog stvaralaštva, osjetili su se već na prvi pogled obuzeti originalnošću obilježja, i u pogledu pjesničkog oblika i suštine, tvorevina s kojima su jugoslovenski pjesnici unišili u krug islamske književnosti.«³⁰

U ovom je odlomku, još prije dva desetljeća, u suštini rečeno sve ono za šta se ja sada zalažem u ovom svom referatu. Pred našim orijentalističko-slavističkim komparativistima stoji velika a neistražena književna oblast analogija, dodira i utjecaja istovrsnih motiva, senzibiliteta, filozofije, pa čak i stilske figurativnosti. Evropa u tome ide još dalje: imam podatak, neprovjeren ali vrlo vjerovatan, da se u Italiji radilo na izradi glosara književnih slika i predstava, stilskih figura i formulacija, koje ispod svoje renesansne pojavnosti kriju alegorijsko-mističnu suštinu, slično svojevrsnoj estetici sufijskog pjesništva.³¹ Već samo to bi, kao saznanje, za našu nauku o književnosti bilo dovoljno da i sama krene novim, modernijim putevima, u dubinu komparativnih istraživanja.

Post scriptum. Opsjednut totalitetom znanstvenog istraživanja i naučnog doprinosa ja sam govorio o složenijim i dubljim zadacima u komparativnom proučavanju svake literature, pa i muslimanske orijentalne književnosti. S toga aspekta mislim da diskusija oko pisanja imena ovih naših stvaralaca, pa i oko njihovih titula, u znanstvenoj upotrebi, zaista pokazuje malen smisao naučnog napora i rasprave u jednoj ovakvoj oblasti, koja traži daleko bitnija i zamašnija istraživanja.³² Kako ćemo koga nazivati i pisati? Hrvatski historičari književnosti su preveli, s pravom, imena svojih latinista, jer se oni u svom zavičajnom svijetu i nisu tako nazivali, iako su se na svojim djelima tako potpisivali. U povijesti hrvatske književnosti naš zemljak Juraj Dragišić ulazi samo pod tim imenom, a ne kao Georgius Benignus de Salviatis, kako to glasi na njegovim djelima na latinskom jeziku; isti slučaj je sa Matijom Vlačićem Ilirikom, koji se na svojim knjigama potpisivao kao Matthias Flacius Illyricus. Za znanstvenu upotrebu, naravno, navodi se i ovo drugo, »literarno« ime. Po prirodnoj i znanstvenoj analogiji to možemo i mi usvojiti za naše orijentalne stvaraoce.

30) Dr Čedomil Veljačić: *Istočni utjecaj i interes za Indiju u jugoslovenskoj književnosti i filozofiji*. Rad JAZU, 1968, knj. 350, 591–596.

31) Taj podatak je na Naučnoj konferenciji Seminarara za makedonski jezik, literaturu i kultura u Ohridu, u diskusiji povodom moga izlaganja o doživljaju i recepciji naših orijentalnih pjesnika, iznio dr Dragiša Živković na osnovu informacije dr Jožeta Pogačnika 1977. godine.

32) Dr Sulejman Grozdanić: O.c., 4–5.

Napominjem uz to, kad su u pitanju njihova prezimena, da se gubi iz vida jedno pitanje: kad se uopće počinju javljati i u kakvu obliku prezimena kod nas. Vuk Karadžić svjedoči da su prezimena, »kojima se porodice pozivaju s koljena na koljeno«, na *ović*, *ević* ili *vić*, *ić* postojala u Hercegovini i Bosni od davnine, dok se u Srbiji sve do njegova vremena »svak pozivao po svome ocu« dodavši očevom ličnom imenu prezimenski nastavak. »I Bošnjaci, osobito gospoda, drže svoja stara prezimena, pa još i onakva koja pokazuju da su njihovi stari bili Hrišćani i da se oni po zakonu samo zovu Turci...«,³³ svjedoči on, a uz to ističe da su prezimena, osim od patronima, postojala još i po pridjevku, nadimku, koji se dobijao od porodice ili od sredine, čemu treba dodati i prezimena od starenikova zanimanja ili zvanja.

Najzad, filološka rasprava koja se razvila oko imena i prezimena naših orijentalnih književnika pokazuje se u svjetlu ovih poređenja, analogija i napomena, kao sasvim izlišna. Ne mogu, uostalom, »sitnice jezikoslovne« oko imena ovih naših pisaca nikad osporiti cjelinu jednog znanstvenog istraživanja o pojedinom stvaraocu i njegovu djelu, i to upravo zbog svoje filološke ekskluzivnosti koja vodi na znanstvenu periferiju, ili čak malog značaja i dometa ovih pitanja. A i stoga što često, da ostanemo pri literarnoj asocijaciji na Vuka Karadžića, na mjesto Jovana Hadžića stupa Miloš Svetić, sa polemičnim osjećanjima niže vrste.

Što se tiče titula,³⁴ mislim da ih treba zadržati, osobito u znanstvenoj upotrebi, jer one označavaju vojni ili društveni rang zvanja, stručni ili naučni stupanj, pripadnost određenoj staleškoj ili duhovnoj grupaciji, i ujedno govore o društvenom ugledu i obrazovanju njihovih nosilaca. One imaju, dakle, socijalni značaj, ali često i duhovni pa i književni. I za nas istraživače predstavljaju jedan od otvora kroz koji se može napraviti uvid u njihovo književno stvaranje: dakle, od biografsko-faktografskog podatka do određenog društvenog, znanstvenog, religioznog položaja i mističkog i pjesničkog duha. Pri čemu i feudalne konotacije ovih titula nešto znače u analizi društvenog i duhovnog profila ovih stvaralaca. Nećemo mi poništiti feudalnu ili religioznu, mističnu svijest i karakter obrazovanja nenaučno shvaćenu kao neki nedostatak, u biću, tj. djelu jednog stvaraoca ako mu ukinemo titulu beg, aga, efendija, mula, šejh itd. A iza ovog prijedloga se krije upravo takva ikonoklastička konotacija, i želja da se usvoji praksa istraživačkog falsificiranja, koja ne spada u nauku. A da mogu sve titule i svi elementi u cjelini jednog imena biti indikativni za otkrivanje bića njegova nosioca i djela ako je književnik, može posvjedočiti primjer koji nam je najbliži, ime orijentaliste, historičara i pjesnika dr Safvet-bega Bašagića-Redžepašića (Mirze Sefveta). Titula *beg* govori o njegovu shvatanju svoga porijekla iz feudalne, osmanlijske prošlosti, prema kojoj on, međutim, u svojim književnim djelima ima izrazito bosanski i antiturski stav. Ona istovremeno otkriva da mu je od svega toga feudalnog porijekla ostao samo naziv i tradicionalni bosanski begovski ponos kao moralna kategorija otpora i čvrstine. Stoga je Bašagiću bila draga fahrija, ponosna pjesma. *Dr* svjedoči o njegovu znanstvenom rangu iz oblasti orijentalistike i islamistike. A pjesnički pseudonim

33) Vuk St. Karadžić: *Srpski rječnik*. Četvrto državno izdanje, Beograd, 1935, 588-589. *Prezime*.

34) Dr Sulejman Grozdanić: O.c., 5

Mizra Safvet napravljen je po ugledu na imaginarnog pjesnika Mirzu Šafija iz Bodenstedtove zbirke, koju je kod nas preveo Zmaj, što je dokaz da je Bašagić znao za ovo djelo. *Mirza* u tome imenu znači princ i povezuje se sa titulom beg i rezonancama istovrsnog porijekla iz dvostrukog prezimena *Bašagić-Redžepašić* dajući utisak nešeg aristokrat-skog i elitističkog kao što se i poetsko stvaranje u prošlosti, osobito u romantizmu, smatralo izuzetnim darom koji su imali samo odabrani pojedinci. Tako se već od imena otkriva romantički duh ovog pjesnika i tradicionalistička priroda njegova stvaranja.

Najzad, ako se bojimo da ćemo savremene čitaoce inficirati feudalnim i mističkim duhom naših orijentalskih pjesnika, koji su uz imena nosili tutule i mahlase takvog karaktera ne trebamo se toga bojati. Jer svaka generacija čitalaca iz tradicije uzima i doživljava ono što je u horizontu njena očekivanja, rezonira onim što odgovara njenoj svijesti, njenu senzibilitetu i umjetničkom doživljaju; da upotrijebim objašnjenje iz oblasti teorije recepcije. Sve ostalo ostaje historiji, prošlosti i naravno – nauci o književnosti.

KOMPARATIVNO ISTRAŽIVANJE MUSLIMANSKE ORIJENTALSKE
KNJIŽEVNOSTI

Rezime

U ovom referatu autor objašnjava književni termin *muslimanska orijentalna književnost*, kojim se označava književnost Muslimana na orijentalnim jezicima, koju su stvarali slavenski Muslimani u Bosanskom pašaluku po ugledu na djela turskih, perzijskih i arapskih pisaca. U tom smislu on se, najprije, zalaže za komparativno proučavanje djela ove osobene orijentalne književnosti prema njenim uzorima, pri čemu se otkrivaju kako sličnosti tako i razlike. Pored toga ističe potrebu poređenja ove književnosti sa bosansko-muslimanskom almahijado-literaturom na srpskohrvatskom jeziku, zatim poređenje sa djelima drugih jugoslavenskih književnosti. U tom smislu navodi neke početne primjere.

ABOUT THE COMPARATIVE RESEARCH OF MUSLIM ORIENTAL-LIKE
LITERATURE

Summary

In the present paper the author explains the meaning of the literary term *Muslim Oriental-like literature*, used to denote Muslim literature in Oriental languages which was created by Slavonic Muslims from the Pashalik of Bosnia, who *took as a model* the works of Turkish, Persian and Arabic writers. In that sense, the author proposes first of all comparative study of the works belonging to this specific Oriental-like literature with its models, that will discover the similarities as well as the differences. Apart from that, he also emphasizes the need of comparison this literature with Bosnian Muslim Aljamiado-literature written in Serbo-Croatian language, and the comparison with the works belonging to other Yugoslav literatures. In that sense the author cites some initial examples.